

МОВЛЕННЄВИЙ ЖАНР “ЗАПОВІДЬ” В АСПЕКТІ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Десять заповідей лише тому такі лаконічні, чіткі і зрозумілі, що їх написано без допомоги радників і експертів. (Шарль де Голль)

Якщо би Бог був лібералом, то замість десяти заповідей ми б мали десять пропозицій. (М. Бредбері)

Говори правдиве і приємне; не говори правдивого, але неприємного; не говори приємного, але неправдивого - ось споконвічна заповідь. (Із давньоіндійської мудрості)

Зацікавлення сучасної лінгвістики проблемами організації мовного коду сприяло появі цілої низки досліджень нових мовленнєвих актів та жанрів, аналізу їх внутрішньої структури, мовного оформлення та інтеракції. В процесі еволюції комунікативної лінгвістики і, зокрема, теорії мовленнєвих актів та лінгвістичної генології сформувались певні методи і методики дослідження, які в більшості випадків дають змогу безпомилково ідентифікувати конкретний мовленнєвий акт чи жанр. Однак інколи маємо справу з категоріями мовлення, комунікативний статус яких визначити складно. Це стосується і заповіді як доволі специфічної, регламентованої і “канонізованої” одиниці релігійної комунікативної діяльності та її продукту.

Незважаючи на доволі велику кількість релігійних заповідей (так, у Старому Заповіті їх 613, з яких 365 – за кількістю днів у році – сформульовано у вигляді заборони, а 248 – за кількістю органів людини – у позитивній формі), класичним зразком заповіді слугує Декалог, що містить лише десять божих заповідей, але повністю відображає їх типологічні риси.

Інша особливість заповіді як одиниці мовленнєвої діяльності загалом і Декалогу зокрема полягає в тому, що Декалог як моральний Закон – це одна з найдавніших і найяскравіших міжкультурних пам'яток планетарного масштабу. Його головні морально-етичні норми пропагуються практично у всіх світових релігіях (авраамічних і неавраамічних). Центральним елементом міжкультурної комунікації є ситуація зустрічі – між носіями різних мов і різних культур. Декалог – це також зустріч, а саме людини з Богом, з іншими людьми і, звісно, з іншими культурами. У богословському вченні будь-яка зустріч – це момент одкровення, можливість побачити бога в іншому і полюбити іншого. Головний принцип міжкультурної комунікації – толерантне ставлення до інших культур, конструктивний діалог між ними. У сучасному техногенному суспільстві відмінності між християнською та світською культурами настільки поглиблюються, що вони також перетворюються на чужоземні культури, які потребують міжкультурного діалогу та його наукового аналізу. Тож, доцільність лінгвістичного дослідження Декалогу не підлягає сумніву.

Декалог (гр. *δέκα·λόγοι*; дослівно: *десятислів'я*) – це перелік десяти основоположних релігійних і моральних обов'язків – заповідей, котрі висловлюють волю Творця щодо ставлення людини до Бога, до ближнього та до світу.

У Біблії, в Старому Заповіті, в П'ятикнижжі Мойсеєвому, заповіді записано двічі – у другій книзі Вихід (20 розділ) та в п'ятій книзі Повторення Закону (5 розділ). За єврейською традицією, варіант, що є частиною Виходу, був на перших скрижалях, а варіант у Повторенні Закону – на других. У Біблії дуже емоційно відображено передачу цих заповідей, що відбулася під час Богоявлення (Теофанії), коли Бог зійшов на гору Сінай, на верхів'я гори, покликав до себе Мойсея і написав їх, серед грому та блискавок, на кам'яних таблицях (скрижалях) і передав Мойсею. Коли Мойсей спустився з гори після сорокаденного перебування на ній, зі скрижалями в руках, і побачив, що народ танцює навколо Золотого теляти, забувши про бога, він так розлютився, що розбив скрижалі з заповідями Божими. Однак після каяття всього народу Бог звелів

Мойсею витесати нові кам'яні таблиці, на яких вдруге написав Десять заповідей.

Переліки 10 заповідей у єврейській і християнській традиціях дещо різняться між собою. Перша заповідь за єврейською традицією (*Я – Господь, бог твій, що вивів тебе з єгипетського краю з дому рабства*) є загальним вступом за християнською, а друга заповідь за єврейською традицією (*Хай не буде тобі інших богів передо Мною!*) – перша за християнською. Залежно від релігійної течії по-різному класифікують дев'яту і десятую заповіді. Однак для пропонованого дослідження цей аспект не важливий. Суттєвою є відповідність між конкретними заповідями у різних мовах. Зрештою, у Біблії заповіді не мають нумерації. Її появу завдячують катехитичному вченню.

Щоб з'ясувати комунікативну природу заповіді, її семантичну й прагматичну організацію, мовну реалізацію як різновиду спонукальної конструкції та функціонування в міжкультурному просторі, розглянемо тексти Декалогу в німецькій та українській мовах, а для порівняння скористаємося Десятьма божими заповідями з 13 інших германських, романських і слов'янських мов: 4 германських (англійська, нідерландська, шведська, норвезька), 4 романських (французька, іспанська, італійська, португальська, а також латинська, яка дала початок усім романським мовам) і 4 слов'янських (російська, польська, чеська, болгарська, а також староцерковнослов'янська мова).

Безпосереднім матеріалом дослідження слугували біблійні тексти Декалогу (П'ятикнижжя, Повторення Закону, 5 розділ) українською мовою в перекладі Івана Огієнка [Біблія в пер. І. Огієнка], в німецькому перекладі Мартіна Лютера [Der Große Katechismus]; іспанський текст цитовано за версією [La biblia]:

1. Хай не буде тобі інших богів при Мені!
Du sollst keine anderen Götter haben neben mir.
No tendrás otros dioses delante de mí.
2. Не роби собі різьби й усякої подоби з того, що на небі вгорі, і що на землі долі, і що в воді під землею.

Du sollst dir kein Bildnis noch irgendein Gleichnis machen, weder von dem, was oben im Himmel, noch von dem, was unten auf Erden, noch von dem, was im Wasser unter der Erde ist...

No te harás ninguna escultura y ninguna imagen de lo que hay arriba, en el cielo, o abajo, en la tierra, o debajo de la tierra, en las aguas.

3. Не присягай Іменем Господа, Бога твого, надаремно, бо не помилує Господь того, хто присягає Його Ім'ям надаремно.

Du sollst den Namen des HERRN, deines Gottes, nicht missbrauchen; denn der HERR wird den nicht ungestraft lassen, der seinen Namen missbraucht.

No pronunciarás en vano el nombre del Señor, tu Dios, porque él no dejará sin castigo al que lo pronuncie en vano.

4. Пильнуй дня суботнього, щоб святити його, як наказав тобі Господь, Бог твій. Шість день працой, і роби всю працю свою, а день сьомий субота для Господа, Бога твого; не роби жодної праці ти й син твій та дочка твоя, і раб твій та невольниця твоя, і віл твій, і осел твій, і всяка худоба твоя, і приходько твій, що в брамах твоїх, щоб відпочив раб твій і невольниця твоя, як і ти.

Gedenke des Sabbattages, dass du ihn heiligest. Sechs Tage sollst du arbeiten und alle deine Werke tun. Aber am siebenten Tage ist der Sabbat des HERRN, deines Gottes. Da sollst du keine Arbeit tun, auch nicht dein Sohn, deine Tochter, dein Knecht, deine Magd, dein Vieh, auch nicht dein Fremdling, der in deiner Stadt lebt...

Observa el sábado para santificarlo, como el Señor, tu Dios, te lo ha ordenado.

5. Шануй свого батька та матір свою, як наказав був тобі Господь, Бог твій, щоб довгі були твої дні, і щоб було тобі добре на землі, яку Господь, Бог твій, дає тобі.

Du sollst deinen Vater und deine Mutter ehren, auf dass du lange lebest in dem Lande, das dir der HERR, dein Gott, geben wird.

Honra a tu padre y a tu madre, como el Señor, tu Dios, te lo ha mandado, para que tengas una larga vida y seas feliz en la tierra que el Señor, tu Dios, te da.

6. Не вбивай!

Du sollst nicht töten.

No matarás.

7. Не чини перелюбу!

Du sollst nicht ehebrechen.

No cometerás adulterio.

8. Не кради!

Du sollst nicht stehlen.

No robarás.

9. Не свідчи неправдиво проти свого ближнього!

Du sollst nicht falsch Zeugnis reden wider deinen Nächsten.

No darás falso testimonio contra tu prójimo.

10. І не бажай жони ближнього свого, і не бажай дому ближнього свого, ані поля його, ані раба його, ані невільниці його, ані вола його, ані осла його, ані всього, що є ближнього твого!

Du sollst nicht begehren deines Nächsten Haus. Du sollst nicht begehren deines Nächsten Weib, Knecht, Magd, Rind, Esel noch alles, was dein Nächster hat.

No codiciarás la mujer de tu prójimo, ni desearás su casa, su campo, su esclavo, su esclava, su buey, su asno, ni ninguna otra cosa que le pertenezca.

За способом мовної реалізації заповідь належить, без сумніву, до спонукальних конструкцій, адже типові мовні структури, за допомогою яких вона реалізується це імперативні речення, конструкції з модальними дієсловами, форми майбутнього часу зі значенням спонукування.

Дослідження спонукування має певну традицію передусім у рамках класичного системно-структурного підходу, який зосереджує свою увагу на аналізі граматичних засобів реалізації спонукальних конструкцій [Бикель 1968; Бирюлин 1994; Храковский 2002; Шендельс 1979 та ін.]. Функціонально-семантична парадигма дослідження [Беляева 2002; Блох 1986; Бондарко 2003 та ін.] дала змогу глибше проаналізувати семантику спонукування і змодельовати функціонально-семантичне поле спонукальності у межах модальності волевиявлення.

Комунікативно-прагматичний підхід дав новий поштовх до аналізу спонукування як окремого мовленнєвого акта (МА), виявлення, класифікації та системного опису різновидів спонукальних мовленнєвих актів [Бацевич 2003; Бацевич 2004; Austin 1962; Leech 1983; Searle 1969; Wierzbicka 1987].

У пропонованому дослідженні *спонукування* розглянуто як семантичне відношення деонтичної модальності, яке відображає волевиявлення мовця щодо здійснення чи нездійснення адресатом певної дії і реалізується за допомогою відповідних спонукальних конструкцій (імператив, вживання модальних дієслів) чи мовленнєвих актів і жанрів (наказ, заборона, припис тощо).

Спонування – це своєрідна взаємодія деонтичної модальності (дозвіл чи заборона певної ситуації) з елементами оптативної (бажаність чи небажаність для мовця певної ситуації) та епістемічної (можливість чи неможливість певної ситуації).

Спонукальний мовленнєвий акт (СМА) визначено як комплексну одиницю комунікації, елементами якої виступають адресат і адресант, ситуативний контекст, мовно-соціальне середовище та культурно-історичний фон, а засобом актуалізації – відповідне спонукальне висловлення.

Успішна реалізація спонукального мовленнєвого акту залежить від виконання низки умов. Пропозиційна умова СМА – це майбутня або теперішня дія (стан), предиковані адресату. Здатність адресата виконати предиковану дію чи змінити наявний стан речей формує пресупозитивну умову СМА, а зацікавленість адресанта в успішній реалізації дії чи стану адресатом корелює з умовою щирості СМА. Когнітивною базою СМА слугує концепт ‘воля – бажання’ [Михайлова 2002].

Типова схема перебігу СМА наступна: учасники комунікації (з відповідними характеристиками їх соціального статусу, особистісних якостей тощо) в умовах конкретного соціокультурного середовища реалізують акт вербальної чи невербальної комунікації. Адресант хоче змінити існуючий стан справ, або, навпаки, не допустити його зміни, припускаючи, що така ситуація можлива. Адресант намагається вплинути на адресата за допомогою вербальних чи невербальних засобів, підсилюючи аргументацію за допомогою низки способів мотивації (*погрози, наполягання, прохання* тощо) задля досягнення ілокутивної мети.

Залежно від характеру та інтенсивності семантики спонування можна виокремити декілька підгруп СМА: *наказ, команду, вказівку, інструкцію, настанову, вимогу, прохання, заклинання, вмовляння, пораду, пропозицію, запрошення, побажання, дозвіл, попередження, застереження, погрозу, заборону* тощо. Широкий діапазон значень спонування, відсутність чіткої межі між окремими СМА зумовлює складність їхньої ідентифікації. Це стосується і

заповіді, яку й спробуємо відмежувати від інших мовленнєвих актів, окресливши її специфічні ознаки.

Передусім зазначимо, що МА *заповідь* перетинається з МА *наказ / дозвіл* і, передусім, зі своїм заперечним варіантом – МА *заборона*, але містить також певні ознаки *настанови, застереження, погрози*. Це дає підстави для того, щоб зарахувати її до поліллокутивних мовленнєвих актів, первинним прагматичним змістом яких є спонукання адресата до виконання (*наказ, дозвіл*) або невиконання (*заборона*) певної дії, а вторинним значенням – *настанова, застереження, погроза*.

Дослідники виокремлюють специфічну рису МА *заборони / наказу / дозволу*, не властиву іншим спонукальним МА. Ні *заборона*, ні *дозвіл* безпосередньо не спонукають адресата чинити певну дію, вони лише створюють умови для деонтичної можливості чи неможливості здійснення адресатом цієї дії. Тобто, схема такої ‘мовної гри’ (в сенсі Вітгенштайна) наступна: 1) мовець надає адресату право/позбавляє його права здійснити певну дію; 2) адресат зацікавлений в успішній реалізації свого задуму, 3) МА *заборони/наказу/дозволу* запобігають зазначеній дії або спонукають до неї.

Для того, щоб виявити прагматичні особливості *заповіді*, слід порівняти її із зазначеними спорідненими МА, насамперед із МА *заборони*. *Забороною* є будь-яка комунікативна операція, яка містить конфлікт позицій і блокує (мовні) дії слухача.

Заповіді в заперечній формі, а такими в Декалозі можна вважати усі, за винятком п'ятої *Шануй свого батька та матір свою, щоб довгі були твої дні на землі, яку Господь, Бог твій, дає тобі* (з певним застереженням до заперечних можна віднести й четверту, яка лише в розгорнутому викладі містить заперечення *не роби жодної праці*) за своїм мовним оформленням дуже нагадують прямі заборони, які, в цілому, проходять за відповідним сценарієм. Однак між заповіддю і забороною є важливі, хоч і дуже тонкі відмінності. *Заборона* належить до спонукальних мовленнєвих актів, характерною ознакою яких є взаємодія з елементом волевиявлення адресата, а саме з його пресупоно-

ваним бажанням, зацікавленням у певному стані речей. Однак для досягнення зазначеного стану речей адресату потрібна відповідна санкція мовця. Саме елемент волевиявлення адресата вирізняє заборону серед інших спонукальних мовленнєвих актів, які співвідносні з елементами поля деонтичної модальності, що включає поняття ‘можна’, ‘не можна’, ‘повинен’, ‘слід’. Мовленнєвий акт заборони, разом зі своїм протичленом – дозволом – корелює з поняттями ‘можна’, ‘не можна’, але не взаємодіє з поняттями ‘повинен’, ‘слід’, тому що немає потреби в тому, щоб зобов’язувати адресата вчинити певну дію, якщо він і сам зацікавлений у її реалізації. Вистачає дозволити йому або заборонити здійснити це [Шатуновский 2000: 319].

На відміну від заборони, заповідь тісно взаємодіє з категоріями ‘повинен’, ‘слід’. Більше того, у німецькому варіанті заповіді ці елементи присутні експліцитно: *Du sollst nicht töten* (6); *Du sollst nicht ehebrechen* (7); *Du sollst nicht stehlen* (8). Навряд чи можна припустити, що *заповіді* пресупонують елемент волевиявлення адресата. Так, важко собі уявити, щоб заповідь *Не вбивай* (6) пресупонувала бажання людей вбивати. Йдеться радше про теоретичну можливість таких дій. Саме цей компонент семантики і відрізняє заповідь від заборони чи наказу/ дозволу.

Порівнюючи заповідь зі спорідненими мовленнєвими актами, можна констатувати, що це спонукальний мовленнєвий акт, який сигналізує волевиявлення мовця з унікальним статусом вплинути на адресата з метою заохочення до виконання певної дії або застереження щодо неї. Типова прагматична структура заповіді наступна:

Мовець

- 1) бажає певного стану речей або його зміни;
- 2) констатує, що певні дії адресата можуть суперечити бажаному стану речей;
- 3) хоче змусити адресата дотримуватись правил гри шляхом виконання певних дій або, навпаки, утримання від них;

- 4) переконаний, що конвенційно він має право вимагати від адресата дотримання запропонованих правил, тому що це, серед іншого, в інтересах адресата;
- 5) актуалізує мовленнєвий акт заповіді за допомогою відповідних мовних засобів.

Для уточнення прагматичного інваріанту МА заповіді спробуємо окреслити його модель та схарактеризувати найважливіші конститутивні ознаки цієї моделі, скориставшись методикою моделювання МА І. С. Шевченко [Шевченко 1998].

В антропоцентричному блоці заповіді, який формується сферою адресанта, адресата та їх інтенціями, адресант визначає зміст заповіді та її мету. Специфічні ознаки заповіді – моноадресантність і спрямованість на масового чи індивідуального адресата. Адресант заповіді унікальний, його статус дає йому підстави і повноваження звертатися до всіх і до кожного, за будь-яких обставин і будь-коли. Його авторитет безмежний, а слова не потребують особливого обґрунтування. Мета адресанта – настановити адресата на правильний шлях, а що шлях, на який він вказує правильний, – не підлягає сумніву. Адресат заповіді колективно-індивідуальний, в його конкретизації немає потреби, тому що заповідь стосується кожного.

Блок умов і способів реалізації мовленнєвого акту МА заповідь об'єднує контекстний, ситуативний і метакомунікативний аспекти. Авторитарний статус адресанта та його унікальність зумовлюють специфічні в рамках заповіді ознаки цих аспектів. Так, важливий за інших обставин фактор контексту, який задає соціоісторичний фон, у заповіді відступає на задній план, тому що її зміст і суть – поза конкретним часом і простором. Ситуація заповіді, як референт висловлення, – це регламентована картина для наслідування, або, як у Декалозі, для уникнення.

Метакомунікативний аспект заповіді також зумовлений неординарністю адресанта та масовим характером адресата, які диктують максимально просту,

необтяжену етикетними складнощами форму звертання і манеру спілкування, без використання особливої стратегії ввічливості.

Центральний мовленнєвоактовий блок, який включає денотативний, локутивний та іллокутивний аспекти, та відповідає плану змісту, плану вираження та актуалізації висловлювання у мовленні, теж має у *заповіді* характерні риси. Це, передусім вибір прямих засобів для досягнення іллокутивної мети. *Заповіді* реалізуються у формі експліцитних директивів: *Не вбивай / Du sollst nicht töten* (6); *Не чини перелюбу / Du sollst nicht ehebrechen* (7); *Не кради / Du sollst nicht stehlen* (8). Їх формулювання чіткі, прості і переконливі. Експліцитна подача прагматичного навантаження в *заповіді* дає змогу донести адресату інформацію у повному, зрозумілому і переконливому вигляді, що забезпечить її адекватну інтерпретацію.

У семантичній структурі МА *заповіді* присутні значення спонукання, на які можуть нашаровуватися інші елементи смислу, предикативний компонент, що позначає каузовану дію, а також (не завжди) об'єкт каузованої дії. Значення спонукання закладене у семантиці імперативних конструкцій, за допомогою яких, переважно, реалізується заповідь. Предикативний компонент експліцитно присутній у всіх *заповідях*. Об'єкт каузованої дії не належить до облігаторних у семантичній структурі МА *заповіді*. Він може конкретизувати бажану чи небажану дію вказівкою на її об'єкт: *Хай не буде тобі інших богів передо Мною / Du sollst keine anderen Götter haben neben mir* (1); *Не жадай дому ближнього свого, не жадай жони ближнього свого, ані раба його, ані невольниці його, ані вола його, ані осла його, ані всього, що ближнього твого / Du sollst nicht begehren deines Nächsten Haus. Du sollst nicht begehren deines Nächsten Weib, Knecht, Magd, Rind, Esel noch alles, was dein Nächster hat* (10), або не експлікувати об'єкт дії: *Не кради! Du sollst nicht töten* (6).

Щодо локутивного аспекту МА *заповіді*, можна констатувати, що головний граматичний засіб її реалізації – імперативні речення, які, водночас, є індикаторами спонукальних МА, а також вживання модальних дієслів (передусім в германських мовах).

Маркованість МА заповіді виявляється у присутності в її структурі запереченого компонента (за винятком п'ятої *Шануй свого батька та матір свою, щоб довгі були твої дні на землі, яку Господь, Бог твій, дає тобі; Du sollst deinen Vater und deine Mutter ehren, auf dass du lange lebest in dem Lande, das dir der Herr, dein Gott, geben wird* в афірмативному формулюванні). Слід наголосити, що в даному контексті мова йде не про заперечення (нім. Negation), а радше заперечування (нім. Negierung) [Паславська 2005: 27]. Заперечення – це семантична операція, змістом якої є „Хибно, що р“. Заперечення оперує компонентами значення. Заперечування, конкретно заборона, – це мовленнєвий акт, мовна дія. Здійснюючи акт заперечування, мовець стверджує, що попередній мовленнєвий акт – неправомірний, заперечується не зміст висловлення (його пропозиція), а тип мовленнєвого акту. Заборона, поряд із відхиленням і спростуванням належать саме до заперечування, а не заперечення: *Не кради!* \Rightarrow $\square \neq \square$ *Хибно, що ти крадеш; Не кради!* $\Rightarrow \square$ *Я хочу, щоб ти не крав.*

Парадокс заборони, а з нею й заповіді полягає в тому, що, незважаючи на негативне формулювання, вона передбачає більшу свободу дій. Заборона (принаймні у заповідях) накладає вето на екстремальні, граничні порушення загальнолюдських норм, але тим самим відкриває широкі можливості для альтернативних дій. Така властивість заборони логічно впливає із однієї з іманентних ознак семантики заперечення – його малоінформативності, в порівнянні зі ствердженням. Так, значенням твердження *Сонце світить* у рамках верифікаційної семантики є множина ситуацій, у яких світить сонце. Коли ж твердження має заперечну форму *Сонце не світить*, його значенням є множина ситуацій, коли *сонце не світить*, а це може бути і *паде дощ, паде сніг, ніч, сутінки* тощо. Але саме ця інформаційна розмитість заперечення дозволяє його прагматичній модифікації – забороні розкрити весь креативний потенціал можливих альтернатив.

Підсиленню інтенсивності спонукальної семантики заповіді сприяє повтор заперечних імперативних структур в українській мові *Не вбивай* (6); *Не чини перелюбу* (7); *Не кради* (8); *Не свідкуй неправдиво на свого ближнього* (9) чи

комбінації заперечення з модальним дієсловом у німецькій *Du sollst nicht töten* (6); *Du sollst nicht ehebrechen* (7); *Du sollst nicht stehlen* (8); *Du sollst nicht falsch Zeugnis reden wider deinen Nächsten* (9). Звернення на ‘ти’ додає щирості звертанню.

Незважаючи на те, що всі заповіді – прямі МА, доволі прості за своїм синтаксичним оформленням, це не заважає їм бути полііллокутивними. Провідними іллокуціями заповіді вважаємо заборону і наказ. Зокрема, як наказ можна інтерпретувати початок четвертої й п’яту заповіді. Головною іллокуцією інших є заборона. Супровідними іллокуціями практично усіх МА заповіді є настанова, а також застереження і навіть погроза (*Не призывай Именья Господа, Бога твоего, надаремно, бо не помилує Господь того, хто призоветиме Його Именья надаремно / Du sollst den Namen des HERRN, deines Gottes, nicht missbrauchen; denn der HERR wird den nicht ungestraft lassen, der seinen Namen missbraucht* (3)).

Головна відмінність у мовній реалізації МА заповіді в українській та німецькій мовах полягає в побудові її синтаксичної структури. В українській мові, як і загалом у порівнюваних слов’янських, – це насамперед імперативні конструкції (пор. переклад Огієнка *Не присягай Именем Господа, Бога твоего, надаремно; Не вбивай; Не чини перелюбу* [Біблія в пер. І. Огієнка]), хоч у перекладі Івана Хоменка імператив чергується з формами майбутнього часу (*Не робитимеш собі ніякого тесаного боввана; Не вимовлятимеш імени Господа, Бога твоего, надармо; Не пожадай жінки твоего ближнього* [Біблія в пер. І. Хоменка]). Подібна спроба зберегти близькість з граматичними формами оригіналу характерна для перекладу Рафаїла Турконяка (*Не чинитимеш перелюбу; Не вбиватимеш; Не крастимеш; Не свідчитимеш ложно проти твоего ближнього ложним свідченням* [там само]).

У німецькій мові (та інших досліджуваних германських мовах) спосіб реалізації заповіді – це, передусім, індикативна синтаксична структура з модальним дієсловом *Du sollst nicht töten* (6); пор. англ. *You shall not kill* (6), голл. *Gij zult niet doden* (6). Романські мови тяжіють до імперативних конструкцій, напр., італ. *Non uccidere* (6); ісп. *No matarás* (6). Ці формальні

відмінності зумовлені насамперед розбіжностями у функціонуванні заперечення в згаданих мовах, а також прагматичними особливостями МА заповіді. Очевидно, що заперечний компонент має вирішальне прагматичне навантаження в акті заборони. Тому логічне його розташування на початку речення. Ініціальна позиція заперечення зумовлена комунікативною потребою винести на перший план слово, що містить найважливішу інформацію повідомлення. Ця тенденція характерна для давнього індоєвропейського речення загалом. Пізніше заперечна частка займає препозицію до дієслова [Delbrück 1897: 521]. Тож у мовах з ініціальною позицією заперечення в імперативних конструкціях заповіді мають саме таке оформлення. Якщо ж в імперативній конструкції заперечення зміщуються з лівої периферії, то його можуть замінити граматичні структури з модальними дієсловами, актуалізація яких посилює іллокутивну силу заборони. Семантика заборони однак в обох випадках залишається збереженою.

Дивергентність у способах реалізації заперечення виявляється в заповіді, як і в перелічених мовах загалом. Адже відомо, що слов'янські, германські та романські мови пропонують три різні моделі систем заперечення. Це експлікується через специфіку взаємодії предикатного заперечення з індефінітними елементами речення. Залежно від того, чи неозначені займенники та прислівники вживаються в заперечному реченні автономно, чи в супроводі заперечної частки, природні мови можна умовно поділити на моно- та полінегативні.

Слов'янські мови правомірно зараховують до полінегативних. Заперечні займенники та прислівники вживаються в цих мовах лише паралельно із заперечною часткою, не акумулюючи чи, навпаки, нейтралізуючи заперечну семантику речення загалом: [...]. *Не роби жодної праці...* (4).

На відміну від слов'янських, сучасні германські мови – мононегативні. Незалежно від порядку слів, заперечення в них експлікується за допомогою лише одного форманта: [...]. *Da sollst du keine Arbeit tun...* (4).

Романські мови з неоднозначною системою заперечення є перехідною ланкою між мононегативними германськими та полінегативними слов'янськими мовами. Специфіка романських мов виявляється в тому, що заперечні займенники та прислівники в них, за винятком французької, у препозиції до предиката вживаються без заперечної частки, а одночасна реалізація заперечних займенників із заперечною часткою можлива (і обов'язкова), лише якщо займенники перебувають у постпозиції до предиката: ісп. [...]. *En él no harán ningún trabajo...* (4).

Моно- чи полінегативний статус мови ніяк не відображається на 'якості' заперечення, яке вона реалізує. Однак цей факт неодноразово піддавали сумніву. Окремі вчені пропонували навіть розрізняти логічні та психологічні мови, залежно від того, як у них реалізується заперечення. За цим критерієм мова вважалася логічною, якщо заперечення в ній виражалася за допомогою одного морфологічного засобу. Полінегативні мови класифікувалися як психологічні. Очевидно, що такий погляд є помилковим. Моно- чи полінегативність мови – явище історичне. Характер системи негачії може кардинально змінюватися в процесі еволюції мови.

Сформована модель МА заповідь свідчить про те, що заповідь можна віднести до спонукальних, полііллокутивних МА, провідною іллокуцією яких є заборона (рідше наказ) виконання певної дії, а побічними – значення настанови, застереження, погрози.

Однак чи дійсно заповідь має лише комунікативний статус мовленнєвого акту? М. Бахтін вважав головними ознаками мовленнєвого жанру (далі МЖ) його впізнаваність і відтворюваність у процесах спілкування [Бахтин 1996]. Якщо обмежитись цими ознаками, то заповідь, без сумніву можна віднести до МЖ. Хоч питання про співвідношення між МА та МЖ і надалі залишається доволі суперечливим у лінгвістичних працях, багато дослідників схиляються до думки, що МЖ, зазвичай, складаються із сукупності МА [Дементьєв 1997 Шмельова 1997], а в межах одного МЖ можуть реалізуватися декілька МА

[Бацевич 2006]. Мабуть, доцільно припустити, що деякі канонічні, регламентовані МА, як, наприклад, заповідь, також можуть формувати МЖ.

Як інший аргумент на користь мовленнєвожанрового статусу заповіді можна розглядати дуже популярне сьогодні в засобах масової інформації, передусім в інтернеті, позначення словом заповідь настанов, які жодним чином не пов'язані з релігійною сферою.

Ареал такого застосування заповіді надзвичайно широкий. Це і *Десять заповідей подружжя*, і *Десять заповідей українського націоналіста*, *Десять заповідей закоханої панни*, *Десять заповідей інноваційності*, *Десять заповідей для пошуку роботи*, *Десять заповідей для батьків*, *Десять заповідей успішного бізнесу*, *Десять заповідей реклами*, *Десять заповідей щирого росіянина*, *Десять заповідей кар'єриста*, *10 заповідей для майбутнього юриста*, *Десять заповідей грибника*, *Десять заповідей любові*, *Десять заповідей для батьків майбутнього першокласник*, *Десять заповідей сицилійської мафії* тощо. Навряд чи таке за-
позичення термінології сподобається служителям церкви, однак слід зазначити, що усі ці „новоутворення“ дуже грамотно структуровані з погляду побудови заповіді і зберігають її характерні риси. Наведемо декілька прикладів сучасних текстів заповідей.

Десять заповідей новачка [Дес. зап. новачка]

1. Не демонструйте характер.
2. Не дискутуйте з дирекцією.
3. Не наводьте свої порядки.
4. Притримайте звички.
5. Не беріть на себе більше, ніж вам дають.
6. Погоджуйтесь, посміхайтесь.
7. Не запізнюйтесь, ідіть вчасно.
8. Не захоплюйтеся телефоном.
9. Відпочиньте в оффлайн.
10. Слідкуйте за одягом.

Десять заповідей закоханої панни [Дес. зап. зак. панни]

1. Не шукай дріб'язкових причин, щоб зайвий раз пройти повз коханого. Це те саме, що бігати за ним.

2. Коли він в оточенні інших дівчат – утікай якнайдалі, навіть коли тобі образливо. Не тіш його гординю.
3. Не дивися на коханого, коли він на сцені чи в центрі уваги. Навіщо давати зайвий привід пліткаркам?
4. Не бійся висловити свою думку, навіть коли вона суперечить його думці. Навіщо лицемірити, щоб тільки потішити самолюбство коханого?
5. Не висловлюй співчуття щодо його дріб'язкових проблем, а надто, коли співчувальників у нього – хоч греблю гати.
6. Не очікуй, що він до тебе привітається. Не псуй собі настрою...
7. Розмовляючи з коханим, дивися йому в очі без тремтіння та хвилювання. Ти така ж людина, як і він.
8. Не мрій про нього наодинці. Не засмічуй свою душу пристрасстю. Бережи емоції для майбутнього чоловіка.
9. Якщо не зустрінеш коханого там, де сподівалася, не сумуй, а радій. Ти щойно дістала нагоду спокійно провести час.
10. Не бігай за ним, але постійно переслідуй його своїми молитвами.

Десять заповідей батькам [Дес. зап. батькам]

1. Не навчайте того, в чому не обізнані: для правильного виховання дитини потрібно знати її вікові та індивідуальні особливості.
2. Не сприймайте дитину як свою власність, не ростіть її для себе. Ваша мета – виростити її для життя серед людей.
3. Довіряйте вашій дитині, розтлумачуйте те, що вона робить краще, а що – гірше. Залишайте за нею право на власні помилки: дитина оволодіє вмінням самостійно їх виправляти.
4. Не ставтеся до дитини зневажливо. Вона мусить впевнюватись у своїх силах поступово, і з неї виросте відповідальна особистість.
5. Будьте терплячими.
6. Будьте послідовними у своїх вимогах, однак запам'ятайте: “Твердість лінії у вихованні досягається не покараннями, а стабільністю обов'язкових для виконання правил, спокійним тоном спілкування” неквапливістю і послідовністю.
7. Потурбуйтеся про те, аби ваша дитина накопичувала досвід у спокійному темпі. Дозволяйте їй відпочивати від ваших розпоряджень, зауважень, наказів. Нехай син або донька потроху самі вчаться розпоряджатися собою.
8. Виключіть зі своєї практики вислів: “Роби, якщо я наказав” замініть цю форму вимоги іншою: “Роби тому, що не зробити цього не можна, це принесе користь”.

Дитина має звикнути діяти не на догоду батьківському розпорядженню, а тому, що це доцільно, розумно, потрібно.

9. Оцінюючи дитину, кажіть їй не тільки про те, чим ви особисто незадоволені, а й про те, що вас у ній радує. Ніколи не порівнюйте свою дитину із сусідською, з її друзями, однокласниками. Порівнюйте з тим, якою вона була вчора і якою вона є сьогодні. Це допоможе вам швидше оволодіти азами батьківської мудрості.
10. Ніколи не кажіть, що вам ніколи виховувати свою дитину. Це все одно, що сказати: “Мені ніколи її любити”.

Очевидно, що наведені висловлювання не лише своєю загальною кількістю – десять – нагадують заповіді. Як було зазначено, коли йшлося про центральний блок моделі МА заповіді, головні засоби її реалізації – експліцитні директиви: *Не очікуй, Не мрій* тощо, тобто імперативні речення, які, водночас, є індикаторами спонукальних МА. У більшості формулювань в структурі наявний заперечений компонент: *Не дивися на коханого, Не бійся висловити свою думку, Не висловлюй співчуття*, який також є певним індикатором жанру заповіді. Слід наголосити на його важливості в плані інформативності. Заперечна форма заповіді накладає обмеження на якусь конкретну дію, однак відкриває надзвичайно широкий спектр альтернатив. Заповідь у ствердній формі – це конкретна настанова, яка вузько дає вказівку, як діяти і закриває шлях для альтернативних вчинків. Переконалішими видаються заповіді, сформульовані в лаконічній формі – *Не запізнюйтесь, ідіть вчасно; Не захоплюйтеся телефоном*. При цьому спотерігається наступна закономірність: що коротша форма заперечної форми заповіді, тим суворіше її звучання, тим ближче вона до заборони. І навпаки, що довша форма заповіді, розлогіше її виклад, тим ближче вона до настанови.

Подібні тенденції можна спостерігати і в сучасних варіантах заповідей на матеріалі німецької мови. Наведемо для ілюстрації декілька прикладів.

Die Zehn Gebote des Erfolgs [Die 10 Gebote d. Erfolgs]

1. Du sollst an deine Fähigkeiten glauben.
2. Du sollst gutes tun – und darüber reden.
3. Du sollst nicht lügen.
4. Du sollst Chef oder Chefin ehren.

5. Du sollst nicht missgünstig sein.
6. Du sollst deinem Arbeitgeber treu sein.
7. Du sollst die Perspektive wechseln.
8. Du sollst am Wochenende ruhen.
9. Du sollst Probleme als Chance sehen.
10. Du sollst dich für deinen Job begeistern.

Die zehn Gebote des Lady-Looks [Die 10 Gebote d. Lady-Looks]

1. Du sollst deine bauchfreien T-Shirts verbrennen.
2. Du sollst endlich lernen, unfallfrei auf High Heels zu gehen.
3. Du sollst dir ein anständiges Tweed-Kostüm kaufen. Und dann etwas Unanständiges darin tun.
4. Du sollst nicht im Traum daran denken, dich so alt zu fühlen, wie du dich anziehst.
5. Du sollst in diesem Winter viel ausgehen.
6. Du sollst all deine Lippenstifte mit Diamantglanz und Perlmutterglanz entsorgen.
7. Du sollst keine Angst vor Twinsets haben.
8. Und vor Lidstrichen.
9. Du sollst deine Mutter um eine ihrer alten Broschen anhauen, die sie sowieso nicht mehr trägt. Je größer und glitzeriger, desto besser.
10. Du sollst nie vergessen, dass die Mode nur ein Spiel ist und sich die Regeln nächstes Jahr wieder ändern.

Die zehn Gebote für den Redner [Die Zehn Gebote f. d. Redner]

1. Rede weniger, sage mehr!
2. Bedenke das Publikum!
3. Bedenke Anlass und Ziel!
4. Bedenke die Zeit!
5. Sichere die Qualität!
6. Sprich kompetent!
7. Engagiere dich!
8. Sprich dialogisch!
9. Sprich anschaulich!
10. Präsentiere das Besondere!

Автори текстів перелічених заповідей теж намагаються зберегти специфіку жанру і щодо змісту, і щодо форми. У плані змісту даються настанови, що робити, чи не робити, які стосуються найважливіших аспектів певного виду діяльності. Переконливості цим настановам додає і вибір імперативних форм (*Bedenke die Zeit; Sichere die Qualität; Sprich dialogisch; Sprich anschaulich*), і вживання модальних імперативних конструкцій (*Du sollst nicht lügen; Du sollst Chef oder Chefin ehren; Du sollst in diesem Winter viel ausgehen; Du sollst keine Angst vor Twinsets haben*). Жартівлива тональність і відсутність заперечних форм, звичайно, модифікують сам характер заповіді.

Така впізнаваність і відтворюваність заповіді і дають підстави для того, щоб віднести її до мовленнєвих жанрів. Затвердити цей комунікативний статус може паспортизація МЖ заповідь [пор. Шмелева 1995; 1996; 1997], тобто встановлення того, *хто, кому, для чого, про що і як* говорить, враховуючи, що *було і що потім буде* у спілкуванні” [Шмелёва 1995: 63]. Тож, доповнений ще декількома комунікативними ознаками (див., напр.: [Багдасарян 2002; Бацевич 2005]), „паспорт МЖ заповідь” включає такі аспекти:

Комунікативна мета адресанта – домінантна жанротворча ознака. Для *заповіді*, як одного з різновидів релігійного тексту, головною комунікативною метою є настанова адресата на праведний шлях. Заповідь проголошує Слово Боже, доводить його до адресата з метою навчити його головним правилом поведінки щодо Бога, щодо інших і щодо суспільства, скоригувати цю поведінку в разі потреби та застерегти від можливих похибок у майбутньому.

Комунікативний смисл МЖ заповідь полягає в тому, що адресант знає, що певний стан прав є позитивним для адресата, припускає, що адресат може припуститися помилки, тому вимагає від нього виконання певних вимог для реалізації бажаного стану справ.

Концепція автора передбачає врахування того, ким він є. У заповіді особа автора унікальна. Він має статус абсолютного авторитету, у правильності дій якого ні в кого немає сумніву. Він має всі повноваження і володіє всією інформацією. Його вчинки завжди правильні, а для адресата він бажає лише добра.

Концепція адресата заповіді зумовлена його розмитістю. Адресатом може бути і окрема особа, і всі люди загалом. Немає жодного значення ні соціальний статус адресата, ні його авторитет чи вік. Для адресанта всі слухачі рівні. Лише він може змінювати їх статус.

Подійний зміст заповіді формується самою структурою цього МЖ. По суті, сценарій МА заповідь містить, поза іншим, і всі елементи його подійного змісту: спонукання адресата дотримуватись правил гри шляхом виконання певних дій або, навпаки, утримання від них, часткова аргументація таких дій, або застереження від протилежних і погроза застосування покарання в зазначеному випадку. Як типовий імперативний МЖ заповідь скерована на події в майбутньому і, частково, у теперішньому.

Чинник комунікативного минулого для заповіді – це лише абсолютний досвід адресанта, який дає йому підстави для подальших дій. Сама заповідь – ініціативний МЖ.

Чинник комунікативного майбутнього передбачає, що адресат, виконуючи настанови адресанта, буде рано чи пізно йому вдячний, хоч той і не потребує такої подяки, або пошкодує про свої вчинки у разі невиконання настанов.

Параметр мовного втілення [Шмелёва 1995: 61-63], чи мовне оформлення МЖ зумовлені імперативним формулюванням заповіді, тобто добором спонукальних конструкцій для її мовної реалізації, вживанням заперечного компонента, спрямованістю на майбутнє, лаконічністю і простотою викладу.

Тональність МЖ заповідь – щира, відверта, пряма, від емоційно-нейтральної до погрозливої.

Проведений аналіз дає підстави вважати заповідь і мовленнєвим актом, і активним мовленнєвим жанром, який, попри сталі комунікативні ознаки і стабільність нормативного функціонування, зазнає постійних модифікацій і розширення сфери вжитку. Особливість заповідей Декалогу полягає в їх універсальному, міжкультурному характері, що відкриває можливості для ведення діалогу між представниками різних націй, культур і віросповідань. Вивчення головних комунікативних ознак МЖ заповіді, техніки її побудови,

мовних засобів реалізації сприяє перенесенню цього досвіду на інші ситуації міжкультурних зустрічей і діалогів.

Література

- Бахтин М. М. Проблема речевих жанров // Собр. соч. – М.: Русские словари, 1996. – Т.5: Работы 1940-1960 гг. – С.159-206.
- Бацевич Ф. Нариси з комунікативної лінгвістики. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003.
- Бацевич Ф. Основи комунікативної лінгвістики. – К.: Академія, 2004.
- Бацевич Ф. Вступ до лінгвістичної генології. – К.: Академія, 2006.
- Беляева Е.И. Семантика коммуникативного уровня звучащего языка: Волеизъявление и выражение желания говорящего в русском диалоге. – М.: Изд. Московского университета, 2002.
- Біблія або Книги Святого письма Старого й Нового Заповіту. Із мови давньоєврейської й грецької на українську наново перекладена. – К.: Українське біблійне товариство, 2002.
- Біблія в перекладі Івана Огієнка: <http://www.isuspan.com/cytata%20biblia.html>
- Біблія в перекладі Івана Хоменка: <http://www.isuspan.com/cytata%20biblia.html>
- Бикель М.М. Языковые средства выражения побудительности и их стилистическое значение (на материале немецкого языка). Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. –Л., 1968.
- Бирюлин Л.А. Семантика и прагматика русского императива. – Helsinki: Univ. of Helsinki, 1994.
- Блох М.Я. Теоретические основы грамматики. – М.: Высш. шк., 1986.
- Бондарко А.В. Теоретические проблемы функциональной грамматики // Славянское языкознание. XIII Международный съезд славистов. Любляна, 2003. Доклады российской делегации. – М., 2003.
- Дементьев В.В. Изучение речевых жанров. Обзор работ в современной русистике // Вопросы языкознания. – 1997. – № 1. – С. 109–117.
- Десять заповідей батькам: http://oosh7.dv-com.net/viewpage_pp.php?page_id=11

Десять заповідей закоханої панни: <http://www.simya.com.ua/articles/15/24893/>

Десять заповідей новачка: [<http://osvita.work.ua/ua/articles/430/>]

Михайлова Л. В. Еволюція директивних мовленнєвих актів в англійській мові.

Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04. – Х., 2002.

Паславська А. Заперечення як мовна універсалія: принципи, параметри, функціонування: Монографія. – Львів: Вид. центр Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка, 2005

Храковский В.С., Володин А.П. Семантика и типология императива: Русский императив. – М., 2002.

Шатуновский И.Б. Речевые акты разрешения и запрещения в русском языке // Логический анализ языка: Языки этики. М.: Языки русской культуры, 2000. С. 319-324.

Шевченко И.С. Историческая динамика прагматики предложения: английское вопросительное предложение 16-20 вв. – Харьков: Константа, 1998. – 167 с.

Шендельс Е.И. Многозначность и синонимия в грамматике. – М.: Просвещение, 1970.

Шмелева Т.В. Речевой жанр: опыт общелингвистического осмысления // Collegium. – 1995. – № 1-2. – С. 20-32.

Шмелева Т.В. Речеведение. Теоретические и прикладные аспекты. – Новгород, 1996.

Шмелева Т.В. Модель речевого жанра // Жанры речи. – Саратов: Колледж, 1997. – С. 88 – 99.

Austin, J. L. How to do Things with Words. – Cambridge: Harvard University Press, 1962.

Delbrück B. Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen. – Strassburg: Trübner, 1897. – Bd. 2.

Der Große Katechismus Martin Luthers // www.ekd.de/bekenntnisse/grosser_katechismus_1.html

Die Zehn Gebote des Erfolgs: http://www.freundin.de/Artikel/erfolgreich-im-beruf_374057.html

Die zehn Gebote des Lady-Looks:http://www.amica.de/mode/stilkontrolle/lady_look/eine-frage-des-stils-die-zehn-gebote-des-lady-looks_aid_2469.html

Die zehn Gebote für den Redner: <http://www.komma-net.de/rb/gebote.asp>

La biblia (Antiguo Testamento): http://es.wikisource.org/wiki/Deuteronomio:_Cap%C3%ADtulo_5

Leech G.N. Principles of Pragmatics. – London, New York: Longman, 1983.

Searle J.R. Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. – Cambridge: University Press, 1969.

Wierzbicka A. English Speech Act Verbs: A Semantic Dictionary. – London: Academic Press, 1987.